Львівський професійний коледж
готельно-туристичного та ресторанного сервісу

ЗАТВЕРДЖУЮ
Заступник директора з НМР
_____ Марія СКОРОБОГАТА
26 серпня 2025 р.

Методичні матеріали для проведення лекцій з дисципліни «Історія та культура України»

Спеціальність «Харчові технології»
Освітньо-професійний ступінь фаховий молодший бакалавр
Освітньо-професійна програма «Харчові технології»

Підготував
Викладач Афтанас А.А.

Погоджено на засіданні циклової комісії викладачів дисциплін гуманітарного циклу
Протокол № 01 від 26 серпня 2025 р.

Голова циклової комісії _____ Ірина ГОЛЕЦЬ

Львів 2025

Лекція №1: Найдавніші поселення та ранні цивілізації на території України

Мета: сформувати у студентів системне розуміння доісторичного минулого України як невід'ємної частини загальноєвропейського та світового історичного процесу. Мета полягає у висвітленні особливостей появи перших людей на українських землях, аналізі неолітичної революції та унікального явища Трипільської культури. Важливо продемонструвати тяглість господарських та культурних традицій, а також розкрити роль Великої Скіфії та античних міст-держав Північного Причорномор'я як містка між античною цивілізацією та місцевим праслов'янським світом.

Завдання:

- **теоретичні:** вивчити основні етапи періодизації первісної історії (палеоліт, мезоліт, неоліт, енеоліт); проаналізувати особливості господарського життя та вірувань трипільців; розглянути соціально-політичний устрій скіфського суспільства та роль грецької колонізації.
- **практичні:** розвинути навички роботи з археологічною картою; навчитися порівнювати різні типи господарювання (привласнювальне та відтворювальне); виокремлювати специфічні риси ранніх цивілізацій.
- **виховні:** сприяти вихованню поваги до історичної спадщини; формувати почуття причетності до давньої та багатої культури свого народу, усвідомлення України як прабатьківщини значущих цивілізаційних досягнень.

План лекції:

1. Поява перших людей на території України. Палеолітичні стоянки та мезолітичні трансформації.
2. Трипільська культура: господарство, побут, духовний світ та архітектура.
3. Кочові племена залізної доби: кіммерійці, скіфи та сармати. Феномен Великої Скіфії.
4. Античні міста-держави Північного Причорномор'я та Криму: культура та державотворення.

Список використаної літератури:

1. Cunliffe B. The Scythians: Nomad Warriors of the Steppe. Oxford : Oxford University Press, 2019. 224 p.
2. Magocsi P. R. A History of Ukraine: The Land and Its Peoples. 2nd ed., rev. and exp. Toronto : University of Toronto Press, 2010. 894 p.
3. Археологія України: курс лекцій / Л. Л. Залізняк, О. П. Моця, Р. В. Терпиловський. К. : Либідь, 2005. 504 с.
4. Відейко М. Ю. Трипільська цивілізація. К. : Наш час, 2008. 256 с.
5. Давня історія України: у 3 т. / ред. П. П. Толочко. К. : Наукова думка, 1997. Т. 1. 440 с.
6. Залізняк Л. Л. Первісна історія України. К. : Вища школа, 1999. 264 с.
7. Крижицький С. Д. Античні держави Північного Причорномор'я. К. : Наукова думка, 1998. 310 с.
8. Мозолевський Б. М. Скіфський степ. К. : Наукова думка, 1983. 200 с.

9. Терпиловський Р. В. Слов’яни та їхні сусіди в І тис. н.е. К. : Либідь, 2004. 254 с.

Посилання на вебресурси:

- Інститут археології НАН України
  Trypillia.com (Virtual Museum)

1. Поява перших людей на території України

Заселення території України розпочалося близько 1 млн років тому в період раннього палеоліту. Найдавнішою стоянкою вважається Королеве на Закарпатті. Первісні люди (архантропи) рухалися з півдня Європи, адаптуючись до кліматичних змін. Основним заняттям було полювання та збиральництво, що визначало кочовий спосіб життя невеликих людських колективів.

Епоха пізнього палеоліту (40–10 тис. р. тому) пов'язана з появою людини розумної (*Homo sapiens*). Найвідоміші пам'ятки – Мізинська та Межиріцька стоянки. Тут було знайдено перші зразки мистецтва: браслети з меандровим орнаментом, жіночі фігурки та ударні музичні інструменти з кісток мамонта. Це свідчить про зародження релігійних уявлень (тотемізм, анімізм) та розвиток естетичного почуття.

Перехід до мезоліту (середнього кам’яного віку) ознаменувався таненням льодовика. Зникнення великих тварин (мамонтів) змусило людей винайти лук і стріли, приручити собаку та розвинути рибальство. Людина стала більш мобільною, почали формуватися племінні структури. Цей період підготував ґрунт для «неолітичної революції» – переходу до землеробства.

2. Трипільська культура: господарство, побут, духовний світ

Енеоліт (мідно-кам’яний вік) на українських землях представлений феноменальною Трипільською культурою (V–III тис. до н. е.). Це була одна з найрозвиненіших землеробських культур тогочасної Європи. Трипільці жили у великих поселеннях-протомістах (Тальянки, Майданецьке), що мали радіальну забудову. Їхні двоповерхові будинки свідчать про високий рівень будівельної техніки та соціальної організації.

Основою життя трипільців було рільництво та розведення худоби. Проте найбільшу славу їм принесла кераміка. Трипільський посуд, прикрашений складними спіральними орнаментами червоного, чорного та білого кольорів, відображав уявлення про циклічність часу, родючість та будову всесвіту. Жіночі статуетки вказують на панування культу Великої Матері-Богині.

Трипільська культура не зникла безслідно; її елементи (орнаментика, традиції будівництва, землеробські обряди) простежуються в українській етнографії століттями пізніше. Водночас виснаження ґрунтів та зміна клімату змусили трипільців поступово змішуватися з іншими племенами або мігрувати. Цей період є ключовим для розуміння формування хліборобського архетипу українців.

3. Кочові племена залізної доби: феномен Великої Скіфії

На зміну землеробам прийшли перші народи на теренах України, назви яких зафіксовані в писемних джерелах: кіммерійці, скіфи та сармати. Кіммерійці першими почали виплавляти залізо, що зробило їх небезпечними воїнами. Проте

найбільш яскравий слід залишили скіфи (VII–III ст. до н. е.). Геродот розділяв їх на скіфів-орачів, скіфів-землеробів та панівних скіфів-кочовиків («царських»).

Скіфська держава досягла піку за царя Атея. Вона була складною соціальною структурою, де кочова верхівка взаємодіяла з осілим населенням лісостепу. Культура скіфів відома своїм "звіриним стилем" у золотих виробах. Скарби, знайдені в курганах (Товста Могила, Солоха, Гайманова Могила), зокрема знаменита Пектораль, свідчать про неймовірний рівень ювелірного мистецтва та тісні контакти з Грецією.

Сармати, що прийшли пізніше, були відомі своїми важкоозброєними вершниками та активною роллю жінок у війську (міфи про амазонок). Попри постійні війни, кочові народи забезпечували обмін між Сходом і Заходом. Вони ввели військову демократію та специфічні форми управління, що пізніше вплинули на формування ранньослов'янських союзів племен.

4. Античні міста-держави Північного Причорномор’я

Грецька колонізація (VII–VI ст. до н. е.) привела на українські береги досягнення античної цивілізації. Були засновані такі міста-поліси, як Ольвія, Пантікапей, Херсонес, Тіра. Вони стали центрами торгівлі, ремесла та демократичного устрою. Греки привезли виноград, оливкову олію, класичну освіту, театр та філософію, інтегруючи Причорномор’я в середземноморський культурний простір.

Наймічнішим державним утворенням стало Боспорське царство зі столицею в Пантікапеї (сучасна Керч). Воно об'єднало грецькі поліси та місцеві племена (синди, меоти), ставши потужним експортером зерна до Афін. Взаємопроникнення культур (еллінізація) породило унікальні мистецькі форми, де грецька вишуканість поєднувалася з місцевими традиціями.

Пізніше ці міста потрапили під вплив Риму, а в перші століття нашої ери стали плацдармом для поширення християнства (саме в Херсонесі відбулося хрещення князя Володимира багато століть потому). Антична спадщина на території України є прямим доказом нашої споконвічної приналежності до європейського цивілізаційного колу, передаючи нам традиції права, міської культури та громадянського самоврядування.

Продовжуємо роботу над курсом. Друга лекція присвячена **Русі-Україні** – періоду, коли закладалися основи української державності, правової системи та християнської ідентичності.

Лекція №2: Київська держава: становлення державності, політичні й культурні процеси

Мета: сформувати у студентів цілісне уявлення про Київську державу (Русь) як одну з наймогутніших політичних формацій середньовічної Європи. Мета полягає у розкритті причин та етапів державотворення, аналізі внутрішньої та зовнішньої політики видатних київських князів, а також у з’ясуванні цивілізаційного значення прийняття християнства. Важливо продемонструвати високий рівень середньовічної української культури, її відкритість до візантійських та західноєвропейських впливів, що заклало фундамент для формування самобутнього національного обличчя.

Завдання:

- **теоретичні:** вивчити теорії походження Русі (норманська, автохтонна); проаналізувати зміст реформ княгині Ольги, Володимира Великого та Ярослава Мудрого; розглянути систему престолонаслідування та причини політичної роздробленості.
- **практичні:** опанувати навички роботи з літописними джерелами («Повість минулих літ»); навчитися аналізувати геополітичне становище Русі на карті Європи X–XII ст.
- **виховні:** сприяти вихованню патріотизму через усвідомлення державотворчих традицій; формувати повагу до права (через «Руську Правду») та культурних надбань предків.

План лекції:

1. Витоки та становлення Київської держави: від перших князів до реформ княгині Ольги.
2. Розквіт Русі за часів Володимира Великого та Ярослава Мудрого. Прийняття християнства.
3. Соціально-політичний устрій та правова система («Руська Правда»).
4. Культура Київської держави: освіта, література, архітектура та мистецтво.

Список використаної літератури:

1. Franklin S., Shepard J. The Emergence of Rus, 750–1200. London ; New York : Longman, 1996. 450 p.
2. Martin J. Medieval Russia, 980–1584. 2nd ed. Cambridge : Cambridge University Press, 2007. 504 p.
3. Plokhy S. The Gates of Europe: A History of Ukraine. New York : Basic Books, 2015. 432 p.
4. Войтович Л. В. Князівські династії Східної Європи (кінець IX – початок XVI ст.). Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2000. 649 с.
5. Грушевський М. С. Історія України-Руси: у 11 т. К. : Наукова думка, 1991. Т. 1. 736 с.; Т. 2. 632 с.
6. Котляр М. Ф. Історія давньої Русі. К. : Інститут історії України, 2002. 230 с.
7. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України: у 2 т. К. : Либідь, 1995. Т. 1. 472 с.
8. Ричка В. М. Київська Русь: від язичництва до християнства. К. : Знання, 1996. 123 с.
9. Толочко П. П. Київська Русь. К. : Абрис, 1996. 360 с.

Посилання на вебресурси:

- Litopys.org.ua (Давньоруські літописи)
- Національний музей історії України

1. Витоки та становлення Київської держави

Формування Київської держави було результатом тривалого внутрішнього розвитку слов'янських племен та їхньої взаємодії з варязькими (скандинавськими) військовими дружинами. Об'єднання Києва та Новгорода князем Олегом у 882 році ознаменувало появу єдиного політичного центру. Початковий період (Олег, Ігор) характеризувався активною експансією,

приєднанням нових племен та встановленням системи «полюддя» – збору данини, який часто призводив до конфліктів.

Переломним моментом стало правління княгині Ольги, яка після трагічної загибелі чоловіка Ігоря провела перші державні реформи. Вона замінила хаотичне полюддя на чітко визначені «уроки» (розмір данини) та «погости» (місця її збору), що фактично було першим кроком до впорядкування податкової та адміністративної системи. Ольга також здійснила важливий дипломатичний візит до Константинополя, зміцнивши міжнародний статус Києва та особисто прийнявши християнство.

Син Ольги, Святослав Ігорович, присвятив життя військовим походам, розгромивши Хозарський каганат та воюючи з Візантією. Хоча він залишався вірним язичництву, його перемоги розширили кордони держави від Волги до Дунаю. Проте відсутність внутрішньої стабільності та чіткої системи управління вимагали нових підходів, які реалізував уже його син Володимир.

2. Розквіт Русі. Прийняття християнства

Правління Володимира Великого (980–1015) стало добою утвердження Русі як імперії. Він провів адміністративну реформу, посадивши своїх синів у ключових містах замість племінних вождів, що зміцнило вертикаль влади. Найважливішим кроком стало прийняття християнства у 988 році. Цей акт не лише об'єднав різні племена під спільною ідеологією, а й ввів Русь у коло цивілізованих держав Європи, відкривши шлях до культурного та дипломатичного обміну з Візантією та Римом.

Син Володимира, Ярослав Мудрий (1019–1054), став будівничим держави у прямому і переносному сенсі. При ньому територія Русі досягла максимальних меж. Він розбудував Київ («місто Ярослава»), звів Софійський собор – символ мудрості та державності. Ярослав активно розвивав «шлюбну дипломатію», породичавшись із королівськими дворами Франції, Угорщини, Норвегії та Візантії, за що отримав прізвисько «тесть Європи».

Прийняття християнства дало поштовх розвитку писемності та освіти. При Софійському соборі була створена перша бібліотека та скрипторій (майстерня з перепису книг). Поширення кирилиці, розробленої Кирилом і Мефодієм, дозволило перекладати не лише церковні, а й філософські та історичні праці, що сприяло формуванню власного інтелектуального прошарку.

3. Соціально-політичний устрій та правова система

Київська Русь була ранньофеодальною монархією. На чолі держави стояв Великий князь київський, який спирався на боярську думу (раду старійшин та наближених осіб) та військову дружину. Важливу роль, особливо на початкових етапах, відігравало віче – народні збори, які вирішували питання війни, миру та закликання князів. Суспільство було чітко структуроване: від привілейованих верств (князі, бояре) до вільних общинників (смердів) та залежних категорій (закупи, рядовичі, холопи).

Фундаментом правової системи стала «Руська Правда», кодифікована Ярославом Мудрим та його нащадками. Це був перший письмовий звід законів, який регулював майнові відносини, захищав честь та гідність людини, встановлював систему штрафів (вір) за злочини. Характерною рисою "Руської Правди" була заміна кровної помсти грошовими виплатами, що свідчило про гуманізацію суспільства порівняно з іншими варварськими народами того часу.

Держава трималася на системі васалітету. Місцеві князі визнавали зверхність Києва, але мали значну автономію у власних уділах. Це створювало передумови як для територіальної експансії, так і для майбутньої політичної роздробленості, коли інтереси окремих земель ставали вищими за загальнодержавні. Проте спільне законодавство та церква тривалий час утримували єдність культурного простору.

4. Культура Київської держави

Культура Русі-України була синтезом місцевих слов'янських традицій та високих досягнень Візантії. У літературі панували літописання та житія святих. "Повість минулих літ" Нестора Літописця – це не лише історичний документ, а й філософський роздум про походження народу та його місце у світовій історії. Шедевром світської літератури стало «Слово про закон і благодать» митрополита Іларіона – першого русича на київській кафедрі.

Архітектура вражала величчю: Десятинна церква, Софія Київська, П'ятницька церква в Чернігові. Будувалися храми у візантійському стилі, але з місцевими особливостями – багатоверховістю та використанням змішаної кладки (плінфи). Фрески та мозаїки Софії Київської, зокрема Оранта та Христос-Пантократор, є вершиною середньовічного образотворчого мистецтва, що збереглися до нашого часу.

Освіта була престижною: при церквах і монастирях діяли школи. Жінки княжих родів також були освіченими (наприклад, Анна Ярославна). Ювелірне мистецтво досягло неймовірних висот у техніках перегородчастої емалі, зерні та скані. Руські майстри створювали прикраси, які за якістю не поступалися найкращим зразкам константинопольських ювелірів. Ця багата культурна спадщина стала живильним ґрунтом для подальшого розвитку української нації.

Лекція №3: Галицько-Волинська держава та українські землі у складі іноземних держав

Мета: сформувати у студентів розуміння Галицько-Волинської держави як прямої спадкоємиці Київської Русі, що забезпечила тяглість української державності після занепаду Києва. Мета полягає у висвітленні особливостей об'єднання Галичини та Волині, аналізі державотворчої діяльності Романа Мстиславича та Данила Романовича, а також у з'ясуванні причин та наслідків включення українських територій до складу Великого князівства Литовського, Польщі та інших держав. Важливо продемонструвати специфіку «литовської доби» як періоду відносної автономії та збереження руських традицій.

Завдання:

- **теоретичні:** вивчити етапи формування Галицько-Волинського князівства; проаналізувати зміст зовнішньої політики Данила Романовича (відносини з Ордою та Заходом); розглянути правовий статус українських земель у ВКЛ.
- **практичні:** опанувати навички порівняння політичного устрою Руського королівства та сусідніх держав; навчитися пояснювати термін «феодальна роздробленість» на конкретних прикладах XIII–XIV ст.
- **виховні:** сприяти вихованню поваги до дипломатичного хисту предків; формувати усвідомлення європейського вектору розвитку українських земель у пізньому Середньовіччі.

План лекції

1. Об’єднання Галицького і Волинського князівств. Політика Романа Мстиславича.
2. Королівство Руське за Данила Галицького: боротьба з монгольською навалою та європейська інтеграція.
3. Українські землі у складі Великого князівства Литовського: концепція «старого не змінюємо, нового не вводимо».
4. Польська експансія, Кревська унія та доля українських територій у складі Угорщини, Молдавії та Московії.

Список використаної літератури:

1. Войтович Л. В. Галицько-Волинські етюди. Біла Церква, 2011. 480 с.
2. Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь. К.: Альтернативи, 1998. 336 с.
3. Крип’якевич І. П. Галицько-Волинське князівство. К.: Наукова думка, 1984. 176 с.
4. Галицько-Волинський літопис / пер. Л. Махновця. К.: Дніпро, 1989.
5. Александрович В., Войтович Л. Король Данило Романович. Біла Церква, 2013.
6. Ісаєвич Я. Д. Галицько-Волинська держава. Львів, 1999.
7. Чижевський Д. Історія української літератури. К.: Академія, 2003.
8. Subtelny O. Ukraine: A History. University of Toronto Press, 2009. 800 p.
9. Magocsi P. R. The Roots of Ukrainian Nationalism. University of Toronto Press, 2002.
10. Rowell S. C. Lithuania Ascending: A Medieval Baron in Search of an Empire. Cambridge University Press, 1994.

Посилання на вебресурси:

- Енциклопедія історії України
- Давній Галич (Національний заповідник)

1. Об’єднання Галицького і Волинського князівств

Наприкінці XII століття, коли Київ поступово втрачав роль політичного центру, на західноукраїнських землях розпочалися процеси консолідації. У 1199 році волинський князь Роман Мстиславич об’єднав Галичину і Волинь у єдину державу. Він був талановитим полководцем і жорстким політиком, який приборкав свавільне галицьке боярство, висунувши гасло: «Не погнітивши бджіл, меду не їсти». За його правління держава стала однією з найбільших у Європі, а сам Роман в літописах іменувався «самодержцем всієї Русі».

Роман Мстиславич активно втручався у європейську політику, підтримуючи зв’язки з Візантією та Священною Римською імперією. Його передчасна загибель у битві під Завихостом (1205 р.) призвела до тривалого періоду боярської смути та іноземного втручання (Польщі та Угорщини). Проте ідея єдності західноруських земель уже була закладена, що дозволило його синам, Данилу та Василько, розпочати сорокарічну боротьбу за повернення батьківської спадщини.

Цей період важливий тим, що Галицько-Волинське князівство стало альтернативним центром збирання руських земель. На відміну від Придніпров’я, яке було відкрите степовим кочівникам, Західна Україна була краще захищена ландшафтом і мала тісніші економічні зв’язки з Центральною Європою. Це

сприяло формуванню особливого типу політичної культури, де влада князя обмежувалася потужною боярською аристократією та міським самоврядуванням.

2. Королівство Руське за Данила Галицького

Данило Романович (Галицький) зміг не лише відновити єдність держави, а й перетворити її на королівство. Його правління припало на час катастрофічної монгольської навали (1239–1241 рр.). Після руйнування Києва Данило був змушений поїхати до Золотої Орди, щоб отримати ярлик на правління. Це був важкий компроміс («зла честь татарська»), який, проте, дозволив зберегти внутрішню автономію земель та врятувати їх від повного знищення.

Данило шукав союзників на Заході для організації хрестового походу проти монголів. У межах цієї стратегії він погодився на коронацію від Папи Римського Інокентія IV, яка відбулася у Дорогичині в 1253 році. Хоча військова допомога від Європи так і не надійшла, титул «Короля Русі» юридично закріпив за українськими землями статус повноправної європейської держави. Данило заснував ряд міст, зокрема Львів (названий на честь сина Лева) та Холм, куди переніс столицю.

Його наступники (Лев Данилович, Юрій І Львович) підтримували стабільність держави. За Юрія І Руське королівство досягло апогею економічного розквіту, було створено окрему Галицьку митрополію (1303 р.), що підкреслювало духовну незалежність від Візантії та Москви. Проте згасання династії Романовичів у 1323 році відкрило шлях до претензій на ці землі з боку сусідніх монархів.

3. Українські землі у складі Великого князівства Литовського

У середині XIV століття більшість українських земель (Волинь, Київщина, Поділля, Чернігово-Сіверщина) увійшли до складу Великого князівства Литовського (ВКЛ). Цей процес не був завоюванням у класичному розумінні; часто руські князі самі закликали литовців для захисту від татар. Після битви на Синіх Водах (1362 р.) під проводом князя Ольгерда українські землі були остаточно звільнені від прямої залежності від Золотої Орди.

ВКЛ тривалий час називали «Литовсько-Руською державою», оскільки руська культура, мова (староукраїнська) та православ’я домінували в державній системі. Діяло правило «старого не змінюємо, нового не вводимо»: литовські князі з династії Гедиміновичів приймали місцеві звичаї, православ’я та одружувалися з руськими княжнами. Українська шляхта зберігала свої права, а руська мова була мовою офіційного діловодства (нею написані Литовські статути).

Ситуація почала змінюватися після Кревської унії (1385 р.) — союзу Литви з Польщею. Поступово посилювався польський вплив, католицизм почав витісняти православ’я з державних щаблів. Проте аж до середини XV століття на українських землях зберігалися удільні князівства (наприклад, Київське та Волинське), які були осередками місцевої автономії та традиції.

4. Польська експансія та доля інших українських територій

Доля Галичини відрізнялася від долі Волині та Київщини. Після смерті останнього галицько-волинського князя Юрія II Болеслава (1340 р.) за Галичину розгорілася війна між Польщею, Литвою та Угорщиною. У 1387 році Польща остаточно анексувала Галичину, ліквідувавши місцеве самоврядування та

запровадивши польське право та адміністративний устрій (Руське воєводство). Це поклало початок тривалому процесу полонізації та окатоличення еліти.

Інші українські землі також опинилися в орбіті різних держав. Закарпаття ще з XI ст. поступово входило до складу Угорського королівства, де українське населення (русини) перебувало під сильним мадярським тиском. Буковина у XIV ст. стала частиною новоствореного Молдавського князівства. Чернігово-Сіверщина наприкінці XV – на початку XVI ст. була захоплена Московською державою під гаслом «збирання руських земель».

Незважаючи на політичне розчленування, українські землі зберігали єдиний культурно-релігійний простір. Церква залишалася єдиним інститутом, що об'єднував русинів від Сяну до Дону. Цей період став часом випробування для української ідентичності, коли в умовах відсутності власної єдиної держави почали формуватися нові механізми самозбереження народу, які згодом яскраво проявилися в козацьку добу.

Лекція №4: Козацька доба: Запорізька Січ та Визвольна війна під проводом Б. Хмельницького

Мета: сформувати у студентів системні знання про генезис українського козацтва як унікального соціального, військового та політичного феномену. Мета лекції полягає у висвітленні передумов виникнення Запорізької Січі як специфічної форми християнської демократичної республіки, аналізі її ролі у захисті українських земель та формуванні національної свідомості. Необхідно детально розкрити причини, хід та наслідки Національно-визвольної війни середини XVII ст., обґрунтувати державотворчий характер діяльності Богдана Хмельницького та простежити трансформацію козацького устрою у державні інститути Війська Запорозького (Гетьманщини).

Завдання:

- **теоретичні:** вивчити теорії походження козацтва та етапи формування Запорізької Січі; проаналізувати зміст Куруківської та Ординації Війська Запорозького; розглянути основні положення Зборівського, Білоцерківського договорів та Березневих статей 1654 р.
- **практичні:** опанувати навички аналізу воєнно-політичної стратегії Б. Хмельницького; навчитися розрізняти органи влади козацької республіки (Рада, Старшина, Гетьман).
- **виховні:** виховувати повагу до традицій українського лицарства, волелюбності та демократизму; формувати усвідомлення важливості збройного захисту державної незалежності.

План лекції:

1. Виникнення українського козацтва: соціально-економічні, політичні та релігійні передумови.
2. Запорізька Січ як військово-політична організація. Діяльність перших гетьманів (Д. Вишневецький, П. Конашевич-Сагайдачний).
3. Національно-визвольна війна українського народу середини XVII ст.: причини, періодизація, видатні битви.
4. Будівництво Української козацької держави: система органів влади, адміністративний поділ та зовнішньополітичні орієнтири.

Список використаної літератури:

1. Gordon L. Cossack Rebellions: Social Turmoil in Sixteenth-Century Ukraine. Albany : State University of New York Press, 1983. 289 p.
2. Plokhy S. The Cossacks and Religion in Early Modern Ukraine. Oxford : Oxford University Press, 2001. 424 p.
3. Sysyn F. E. Between Poland and Ukraine: The Dilemma of Adam Kysil, 1600–1653. Cambridge, Mass. : Harvard Ukrainian Research Institute, 1985. 388 p.
4. Апанович О. М. Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі. К. : Либідь, 1993. 64 с.
5. Брехуненко В. А. Козаки на степовому кордоні Європи. К. : Інститут історії України НАН України, 2011. 520 с.
6. Голобуцький В. О. Запорозьке козацтво. К. : Вища школа, 1994. 539 с.
7. Плохій С. М. Козацький міф. К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2013. 440 с.
8. Смолій В. А., Степанков В. С. Богдан Хмельницький. К. : Либідь, 1993. 504 с.
9. Щербак В. О. Українське козацтво: формування соціального стану. К. : Генеза, 2000. 288 с.
10. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків: у 3 т. К. : Наукова думка, 1990. Т. 1. 560 с.; Т. 2. 630 с.; Т. 3. 680 с.

Посилання на вебресурси:

- Національний заповідник "Хортиця"
- Cossackdom.com (Архів козацьких документів)

1. Виникнення українського козацтва

Генезис козацтва наприкінці XV століття був зумовлений комплексом причин. Соціально-економічним фактором стало посилення феодального гніту (закріпачення) у Речі Посполитій, що змушувало активну частину населення тікати на «дике поле» – незаселені землі Придніпров'я. Політичним чинником виступала необхідність захисту українських територій від постійних нападів кримських татар та турків, з чим польська державна машина не справлялася.

Козацтво формувалося як багатофункціональний стан. Початково це були «уходники», що займалися промислами, але постійна небезпека перетворила їх на професійних воїнів. Релігійний аспект також відіграв роль: після Берестейської унії 1596 р. козацтво взяло на себе місію захисника православ'я, що перетворило соціальний протест на національно-релігійний рух.

Протягом XVI століття козацтво еволюціонувало від розрізнених ватаг до організованого стану. Створення реєстрового козацтва польським королем Сигізмундом II Августом у 1572 р. стало юридичним визнанням козаків як окремого прошарку з певними привілеями (звільнення від податків, власне судочинство). Це заклало підвалини для майбутніх вимог козацтва щодо визнання їх повноправними громадянами (шляхтою) Речі Посполитої.

2. Запорізька Січ як військово-політична організація

Запорізька Січ, виникнення якої пов’язують з будівництвом укріплення на о. Хортиця Дмитром Вишневецьким (Байдою) у 1550-х роках, була унікальним демократичним утворенням. Її називають «християнською республікою», де

вищим органом влади була Козацька рада. На ній обиралася військова старшина: кошовий отаман, суддя, писар та осавул. Панували принципи рівності, особистої свободи та суворої дисципліни під час походів.

Золотою добою козацтва перед Хмельниччиною став час гетьманства Петра Конашевича-Сагайдачного. Він реформував військо, перетворивши його на регулярну армію, та здійснив блискучі морські походи на Крим та Туреччину. Проте головна заслуга Сагайдачного – союз козацтва з православною церквою та інтелектуальною елітою (Київське братство), що зробило Січ не лише військовим, а й культурно-політичним центром України.

Устрій Січі базувався на звичаєвому праві та територіальному поділі на курені. Січ була школою мужності та дипломатії, вона мала власну символіку (клейноди): булаву, бунчук, печатку, корогви. Незважаючи на відсутність формальних кордонів, Запоріжжя фактично виконувало функції держави: вело дипломатичне листування, карбувало (іноді) власну монету та захищало кордони цивілізованого світу від кочової загрози.

3. Національно-визвольна війна середини XVII ст.

Війна 1648–1676 рр., очолювана Богданом Хмельницьким, стала кульмінацією багатовікової боротьби українців за свої права. Причинами були не лише обмеження козацьких реєстрів «Ординацією» 1638 р., а й тотальний національний, релігійний та соціальний гніт з боку польської магнатерії. Хмельницький зумів перетворити чергове козацьке повстання на всенародну революцію, об'єднавши селянство, міщанство та православну шляхту.

Перші роки війни (1648–1649) позначилися блискучими перемогами під Жовтими Водами, Корсунем та Пилявцями. Ці тріумфи дозволили Хмельницькому урочисто в'їхати до Києва як «визволителю народу руського» та розпочати переговори про автономію. Проте зрада союзників (кримських татар) під Зборовом та Берестечком змусила гетьмана шукати нових зовнішньополітичних орієнтирів для збереження держави.

Пошук союзника призвів до Переяславської ради 1654 р. та укладання Березневих статей з Московським царством. У тогочасному розумінні це був військово-політичний союз для боротьби з Польщею. Проте різні трактування союзу (Україна бачила його як конфедерацію, Москва – як поглинання) заклали корінь майбутніх трагедій. Тим не менш, Хмельницький зміг створити дієздатну армію та державний апарат, що проіснували ще понад століття.

4. Будівництво Української козацької держави (Гетьманщини)

Військо Запорозьке або Гетьманщина, сформована в ході війни, мала всі ознаки держави: територію (на піку – Лівобережжя, частина Правобережжя та Запоріжжя), органи влади, армію, фінансову та податкову системи. Адміністративний поділ був унікальним – військово-територіальним: держава ділилася на полки (їх було 16 за Зборівським договором), а полки – на сотні. Полковник та сотник поєднували військову та адміністративну владу.

Вища влада належала Гетьману, який обирався на загальній Раді. При гетьманові діяв уряд – Генеральна старшина. Столицею держави за Хмельницького був Чигирин. Держава мала власну судову систему, що базувалася на Литовських статутах та козацьких звичаях. Соціальна структура трансформувалася: козацтво ставало панівним станом, замінюючи польську шляхту, а селянство отримувало особисту свободу (хоча й тимчасово).

Зовнішня політика Гетьманщини була спрямована на визнання незалежності. Хмельницький створив потужну дипломатичну службу, що вела переговори з Швецією, Трансильванією, Османською імперією та Молдавією. Спроба створити власну монархічну династію та утвердити суверенітет була перервана смертю гетьмана у 1657 р., після чого почався період «Руїни». Проте досвід Гетьманщини став фундаментом, на якому будувалися всі наступні українські державні проекти.

Лекція №5: Українська культура до XVIII століття: література, освіта, релігія, мистецтво

Мета: розкрити особливості становлення та розвитку української культури як синтезу візантійсько-руської спадщини та західноєвропейських впливів (Ренесансу, Реформації, Бароко). Мета заняття полягає у висвітленні ролі православної церкви та братського руху в збереженні національної ідентичності, аналізі освітнього прориву, пов'язаного із заснуванням Острозької та Києво-Могилянської академій. Важливо продемонструвати феномен «українського бароко» в архітектурі та образотворчому мистецтві як вияву високого рівня естетичної самосвідомості козацької еліти.

Завдання:

- **теоретичні:** вивчити основні етапи розвитку українського книгодрукування та літератури; проаналізувати роль братств у культурно-освітньому житті; розглянути особливості полемічної літератури.
- **практичні:** опанувати навички розпізнавання стилістичних рис бароко в українській архітектурі; навчитися аналізувати структуру бакалаврської освіти в ранньомодерній Україні.
- **виховні:** сприяти формуванню поваги до меценатської діяльності (К. Острозький, І. Мазепа); виховувати гордість за інтелектуальні здобутки українських гуманістів та просвітителів.

План лекції

1. Роль православної церкви та релігійних братств у розвитку культури. Полемічна література.
2. Освітні осередки та книгодрукування: Острозький культурно-освітній центр та Києво-Могилянська академія.
3. Літературний процес: від літописів до козацьких дум та барокової поезії.
4. Мистецтво та архітектура: ренесансні впливи та розквіт українського (мазепинського) бароко.

Список використаної літератури:

1. Himka J.-P. Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century. Basingstoke : Macmillan, 1988. 358 p.
2. Kappeler A. The Russian Empire: A Multi-ethnic History. Harlow : Longman, 2001. 472 p.
3. Rudnytsky I. L. Essays in Modern Ukrainian History. Edmonton : Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1987. 517 p.
4. Грицак Я. Ю. Нарис історії України: формування модерної української нації. К. : Генеза, 1996. 360 с.

5. Дорошенко Д. І. Нарис історії України: у 2 т. К. : Глобус, 1992. Т. 1. 256 с.; Т. 2. 384 с.
6. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму. К. : Либідь, 1999. 368 с.
7. Маґочій П.-Р. Україна: історія її земель та народів; пер. з англ. К. : Кріон, 2012. 1040 с.
8. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). К. : Вища школа, 2003. 255 с.
9. Сарбей В. Г. Історія України XIX – початку XX ст. К. : Генеза, 1996. 432 с.
10. Субтельний О. Україна: Історія; пер. з англ. К. : Либідь, 1993. 736 с.

Посилання на вебресурси:

- Електронна бібліотека «Україніка»
- Центр міської історії Центрально-Східної Європи
- Austrian Archives Online

Вебресурси:

- Електронна бібліотека «Чтиво» (давня література)
- Музей книги та друкарства України

1. Роль православної церкви та релігійних братств

Релігійний фактор у XVI–XVII століттях був визначальним для української культури. Після Берестейської унії 1596 р. суспільство розкололося, що породило потужний інтелектуальний опір у формі полемічної літератури. Видатні мислителі (Іван Вишенський, Мелетій Смотрицький, Захарія Копистенський) у своїх творах обстоювали право українців на власну віру та мову, використовуючи як богословські аргументи, так і ідеї європейського гуманізму.

Центрами культурного спротиву стали православні братства – громадські організації міщан та шляхти (Львівське Успенське, Київське Богоявленське). Вони створювали школи, друкарні та шпиталі, запроваджуючи принципи виборності та підзвітності в церковному житті. Братства стали «третьою силою», яка не дала українській еліті остаточно розчинитися в польській культурі, та підготували ґрунт для відродження православної ієрархії.

Полеміка між православними та греко-католиками, попри гостроту, мала позитивний наслідок для культури: вона змусила обидві сторони підвищувати рівень освіченості, звертатися до першоджерел та розвивати книжну українську мову. Це був час «першої національної мобілізації», де слово стало зброєю не менш важливою за козацьку шаблю, формуючи ідеологію майбутньої козацької держави.

2. Освітні осередки та книгодрукування

Українська освіта XVI–XVII ст. орієнтувалася на модель «тримовного ліцею» (грецька, латина, церковнослов’янська). Першим вищим навчальним закладом східнослов’янського світу стала Острозька академія (1576 р.), заснована князем Костянтином-Василем Острозьким. Тут у 1581 р. Іван Федорович надрукував славнозвісну Острозьку Біблію – перший повний друкований текст Святого Письма церковнослов'янською мовою, що став еталоном для всього православного світу.

Наступним етапом став розвиток Києво-Могилянської академії, створеної у 1632 р. шляхом об’єднання Лаврської та Братської шкіл зусиллями митрополита Петра Могили. Академія стала інтелектуальним серцем Східної Європи, де викладали філософію, риторику, поетику та іноземні мови за європейськими стандартами. Її вихованці ставали видатними державними діячами, письменниками та вченими, поширюючи просвіту далеко за межі українських земель.

Книгодрукування перетворило знання на загальнодоступне надбання. Окрім церковних книг, друкувалися букварі, граматики (наприклад, «Граматика» М. Смотрицького) та перші поетичні збірки. Це сприяло уніфікації мови та формуванню єдиного інформаційного простору, що поєднував Київ, Львів, Острог та Вільно, зміцнюючи відчуття етнокультурної єдності українців у складі різних держав.

3. Літературний процес: від дум до бароко

Література цієї доби характеризується переходом від релігійного канону до світських тем та емоційної виразності бароко. Поруч із традиційним літописанням виникає унікальний жанр – козацькі думи та історичні пісні, які виконували кобзарі та лірники. Ці твори стали живою пам'яттю народу про боротьбу з нападниками та визвольну війну, заклавши основи героїчного епосу.

Барокова література (Лазар Баранович, Іван Величковський) вражала складними метафорами, символізмом та грою зі словом. Популярними стали вірші-лабіринти, акровірші та курйозна поезія. Водночас розвивалася драма та шкільний театр, де ставилися інтермедії – комічні сценки з народного життя, які дали поштовх розвитку майбутньої української комедії та театру масок.

Особливе місце посідають козацькі літописи (Самовидця, Григорія Граб’янки, Самійла Величка), написані вже на межі XVII–XVIII ст. Вони поєднують історичну хроніку з художнім описом подій Хмельниччини та Руїни. Ці твори не лише фіксували факти, а й творили міф про «козацьку націю», легітимізуючи права Гетьманщини на самостійне політичне існування в очах освіченої Європи.

4. Мистецтво та архітектура: українське бароко

Архітектурне обличчя України цієї епохи визначив стиль бароко, який на наших теренах набув унікальних рис, отримавши назву «українське (козацьке) бароко». Для нього характерні стриманість зовнішніх форм у поєднанні з багатим декором, багатоверховість храмів та використання традицій народного дерев'яного зодчества в мурованому будівництві. Розквіт стилю припав на час гетьманства Івана Мазепи, який був найбільшим меценатом в історії України.

Мазепинське бароко репрезентують перебудована Софія Київська, Успенський собор Києво-Печерської лаври, собори в Чернігові та Глухові. Храми ставали символами тріумфу та державної могутності. У цей же час розвивається іконостас як цілісний архітектурно-живописний ансамбль (наприклад, Богородчанський іконостас), де святі набувають рис реальних людей тогочасної епохи, а живопис стає більш реалістичним.

Графіка цієї доби (Олександр та Леонтій Тарасевичі, Іван Щирський) досягла європейського рівня майстерності. Гравюри прикрашали книги, дизеси та панегірики гетьманам. Українське мистецтво до XVIII ст. було органічною частиною загальноєвропейського культурного процесу, демонструючи

відкритість до світу та здатність до глибокої творчої переробки будь-яких зовнішніх впливів на національному ґрунті.

Лекція №6: Українські землі у складі Російської та Австро-Угорської імперій

Мета: сформувати у студентів розуміння особливостей імперського періоду в історії України як часу колоніальної залежності та одночасно – бурхливого націєтворення. Мета лекції полягає у порівняльному аналізі політичного та економічного становища Наддніпрянщини та західноукраїнських земель, з'ясуванні змісту політики русифікації та мадяризації. Важливо висвітлити етапи українського національного відродження: від дворянського опозиційного руху та діяльності «Руської трійці» до появи перших політичних партій. Особливий акцент робиться на ролі інтелігенції у трансформації етносу в модерну політичну націю.

Завдання:

- **теоретичні:** вивчити адміністративно-територіальний устрій українських земель у складі двох імперій; проаналізувати реформи 1848 р. в Австрії та 1861 р. в Росії; розглянути зміст Валуєвського циркуляра та Емського указу.
- **практичні:** опанувати навички порівняння діяльності «Кирило-Мефодіївського товариства» та «Головної руської ради»; навчитися характеризувати наслідки промислового перевороту на Сході та Півдні України.
- **виховні:** сприяти вихованню громадянської свідомості на прикладах жертовної діяльності «будителів» та громадців; формувати розуміння соборності України попри штучні імперські кордони.

План лекції:

1. Політико-адміністративний устрій та соціально-економічний розвиток українських земель у складі Російської імперії.
2. Західноукраїнські землі під владою Габсбургів: реформи Марії-Терезії та Йосифа II, роль греко-католицької церкви.
3. Етапи українського національного відродження: від Кирило-Мефодіївського товариства до «Громад».
4. Суспільно-політичні рухи другої половини XIX ст.: москвофільство, народовство, радикалізм та поява політичних партій.

Список використаної літератури:

1. Грицак Я. Ю. Нарис історії України: формування модерної української нації. К. : Генеза, 1996. 360 с.
10. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму. К. : Либідь, 1999. 368 с.
2. Дорошенко Д. І. Нарис історії України: у 2 т. К. : Глобус, 1992. Т. 1. 256 с.; Т. 2. 384 с.
3. Сарбей В. Г. Історія України XIX – початку XX ст. К. : Генеза, 1996. 432 с.
4. Маґочій П.-Р. Україна: історія її земель та народів; пер. з англ. К. : Кріон, 2012. 1040 с.
5. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX – початок XX ст.). К. : Вища школа, 2003. 255 с.

6. Kappeler A. The Russian Empire: A Multi-ethnic History. Harlow : Longman, 2001. 472 p.
7. Himka J.-P. Galician Villagers and the Ukrainian National Movement in the Nineteenth Century. Basingstoke : Macmillan, 1988. 358 p.
8. Rudnytsky I. L. Essays in Modern Ukrainian History. Edmonton : Canadian Institute of Ukrainian Studies Press, 1987. 517 p.
9. Субтельний О. Україна: Історія; пер. з англ. К. : Либідь, 1993. 736 с.

Посилання на вебресурси:

- Електронна бібліотека «Україніка»
- Центр міської історії Центрально-Східної Європи
- Austrian Archives Online

1. Політико-адміністративний устрій та розвиток Наддніпрянщини

Після ліквідації автономії Гетьманщини (1764 р.) та Січі (1775 р.) українські землі у складі Російської імперії було перетворено на звичайні губернії, об'єднані у три генерал-губернаторства: Київське, Малоросійське та Новоросійсько-Бессарабське. Система управління була суворо централізованою, а місцева еліта (колишня козацька старшина) інтегрувалася в російське дворянство. Це супроводжувалося політикою уніфікації та наступом на українську мову, яку офіційний Петербург вважав лише «малоросійським наріччям».

Економічно Наддніпрянщина була «житницею Європи», але в другій половині XIX ст. ситуація радикально змінилася через промисловий переворот. Виникнення Донецького вугільно-металургійного та Криворізького залізорудного басейнів перетворило Південь України на потужний індустріальний центр імперії. Розбудова залізниць та розвиток портів Одеси сприяли капіталізації сільського господарства (цукрова та зернова індустрії), проте велика промисловість переважно належала іноземному або російському капіталу.

Соціальна структура Наддніпрянщини залишалася переважно селянською, а міста ставали осередками русифікації через приплив чиновників та робітників з інших регіонів імперії. Скасування кріпацтва в 1861 р. відкрило шлях до ринкових відносин, але малоземелля штовхало мільйони українців до еміграції в Сибір та на Далекий Схід. Саме в цих умовах обмежень та тиску зароджувався рух «малоросійських дворян», які почали збирати історичні документи та фольклор для доказу своїх прав на автономію.

2. Західноукраїнські землі під владою Габсбургів

Після поділів Речі Посполитої (1772 р.) Галичина, а згодом Буковина та Закарпаття опинилися у складі Австрійської імперії. Порівняно з російським самодержавством, австрійський режим був більш поміркованим та схильним до реформ у дусі «освіченого абсолютизму». Реформи Марії-Терезії та Йосифа II поліпшили становище селян та, що найважливіше, зрівняли у правах греко-католицьку церкву з католицькою. Це перетворило греко-католицьке духовенство на єдину інтелектуальну еліту краю, здатну захищати національні інтереси русинів.

Центром національного життя став Львів. У 1848 р., під час «Весни народів», було створено Головну руську раду – першу українську політичну організацію, яка висунула вимогу поділу Галичини на українську (східну) та польську (західну) частини. Хоча австрійський уряд використовував українців як противагу польському національному руху, це дало можливість розвивати освіту, пресу та вперше вжити синьо-жовтий прапор як національний символ.

Економічно Західна Україна залишалася «внутрішньою колонією», де панувало аграрне перенаселення та бідність (Галичина вважалася найбіднішою провінцією імперії). Це спричинило масову трудову еміграцію до США, Канади та Бразилії. Проте наявність парламентського представництва та конституційних свобод у другій половині століття перетворила Галичину на «Український П'ємонт» – центр, де національна ідея могла розвиватися вільно від цензурних заборон Російської імперії.

3. Етапи українського національного відродження

Національне відродження пройшло шлях від фольклорно-літературного етапу до політичного. Ключовою подією став вихід «Енеїди» І. Котляревського (1798 р.), що утвердив живу народну мову в літературі. Проте справжнім проривом стала діяльність Кирило-Мефодіївського товариства (1846–1847 рр.) у Києві. Його учасники (М. Костомаров, П. Куліш, Т. Шевченко) вперше сформулювали програму національного визволення, поєднавши ідею демократичної федерації слов'ян із вимогою скасування кріпацтва та відновлення української державності.

У 1860-1870-х роках на зміну романтикам прийшли «громадівці» (В. Антонович, М. Драгоманов). Вони зосередилися на культурно-просвітницькій роботі («хлопоманство»), створенні недільних шкіл та виданні наукової літератури. Реакцією імперії стали сумнозвісні Валуєвський циркуляр (1863 р.) та Емський указ (1876 р.), які фактично заборонили українське слово в публічній сфері. Це змусило інтелігенцію перенести центр видавничої діяльності до Львова, зміцнюючи зв'язки між Наддніпрянщиною та Галичиною.

Постать Тараса Шевченка стала центральною у цьому процесі. Його «Кобзар» став для українців «секулярною Біблією», яка об'єднала всі соціальні верстви навколо ідеї України. Наприкінці XIX ст. культурництво вичерпало себе, і молоде покоління (Б. Грінченко, М. Міхновський) почало вимагати політичної самостійності. Це ознаменувало перехід до останнього етапу відродження — створення політичних партій.

4. Суспільно-політичні рухи та поява партій

У другій половині XIX ст. у Галичині сформувалися дві основні течії: москвофіли та народовці. Москвофіли, зневірившись у австрійській підтримці, шукали порятунку в єдності з Росією та пропагували штучне «язичіє». Натомість народовці спиралися на ідеї Шевченка та власні сили, розвиваючи мережу «Просвіт», кооперативів та читалень. Перемога народовців забезпечила українському руху модерний європейський характер.

У 1890 р. у Львові було засновано першу українську політичну партію – Русько-українську радикальну партію (РУРП) на чолі з І. Франком та М. Павликом. Вони поєднали соціалістичні ідеї з національними. Невдовзі з'явилася УНДП (націонал-демократи), яка стала найвпливовішою силою Галичини, вимагаючи соборності України. На Наддніпрянщині першою партією

стала РУП (Революційна українська партія, 1900 р.), у надрах якої М. Міхновський написав брошуру «Самостійна Україна».

На початку ХХ століття український рух став масовим. Ідея автономії, а згодом і повної самостійності, оволоділа умами не лише інтелігенції, а й селянства та робітництва. Виникнення українських фракцій у російській Державній Думі та боротьба за український університет у Львові свідчили про те, що нація була готова до великих історичних випробувань, які приніс 1917 рік.

Лекція №7: Українська революція 1917–1921 рр. та формування державних інституцій

Мета: сформувати у студентів цілісне розуміння подій 1917–1921 рр. як цілісного процесу українського націєтворення та державотворення. Мета полягає у висвітленні еволюції українського руху від вимог автономії до проголошення повної незалежності УНР. Необхідно проаналізувати три форми української державності (УНР доби Центральної Ради, Українська Держава П. Скоропадського, УНР доби Директорії) та феномен ЗУНР. Важливо з'ясувати причини поразки революції та історичне значення Акта Злуки як символу соборності українських земель.

Завдання:

- **теоретичні:** вивчити зміст чотирьох Універсалів Центральної Ради; проаналізувати внутрішню та зовнішню політику гетьмана П. Скоропадського; розглянути перебіг польсько-української війни та умови Варшавського договору.
- **практичні:** навчитися розрізняти концепції автономізму та самостійництва; опанувати навички аналізу військово-політичних причин краху української незалежності під тиском більшовицької Росії.
- **виховні:** виховувати повагу до героїзму учасників визвольних змагань (Героїв Крут, бійців УГА та Армії УНР); формувати усвідомлення цінності власної держави та небезпеки внутрішніх розбратів у часи зовнішньої агресії.

План лекції

1. Початок революції та створення Центральної Ради. Шлях від автономії до незалежності (I–IV Універсали).
2. Українська Держава гетьмана Павла Скоропадського: здобутки та суперечності.
3. Західноукраїнська Народна Республіка (ЗУНР). Акт Злуки 22 січня 1919 року.
4. Директорія УНР. Боротьба на кілька фронтів, повстанський рух та причини поразки українських визвольних змагань.

Список використаної літератури:

1. Верстюк В. Ф. Українська Центральна Рада: документи і матеріали: у 2 т. К. : Заповіт, 1997. Т. 1. 344 с.
2. Солдатенко В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія. К. : Либідь, 1999. 976 с.
3. Винниченко В. Відродження нації. К. : Політвидав України, 1990. 472 с. (Репринт. вид.: Відень, 1920).

4. Скоропадський П. Спогади: кінець 1917 – грудень 1918. К. ; Філадельфія : Вид-во ім. О. Теліги, 1995. 493 с.
5. Полонська-Василенко Н. Д. Історія України: у 2 т. К. : Либідь, 1995. Т. 2. 608 с.
6. Литвин М. Р. Українсько-польська війна 1918–1919 рр. Львів : Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1998. 488 с.
7. Hunczak T. (Ed.). The Ukraine, 1917–1921: A Study in Revolution. Cambridge, Mass. : Harvard Ukrainian Research Institute, 1977. 424 p.
8. Reshetar J. S. The Ukrainian Revolution, 1917–1920: A Study in Nationalism. Princeton, N.J. : Princeton University Press, 1952. 363 p.
9. Magocsi P. R. Ukraine: A Historical Atlas. Toronto : University of Toronto Press, 1985. 64 p.

Посилання на вебресурси:

- Ukrainian Revolution (Encyclopedia of Ukraine)
- Настільна гра "Українська революція 1917-1921"

1. Початок революції та Універсали Центральної Ради

Березень 1917 р. став початком виходу української енергії на політичну арену. Створення Української Центральної Ради (УЦР) на чолі з М. Грушевським об'єднало всі національні сили. Перші два Універсали були присвячені боротьбі за автономію в складі демократичної Росії. Це був період мирного тиску, коли формування власних військових частин (українізація армії) та створення Генерального Секретаріату (уряду) змусили Тимчасовий уряд Росії рахуватися з Києвом.

Жовтневий переворот більшовиків у Петрограді докорінно змінив ситуацію. III Універсал (листопад 1917 р.) проголосив Українську Народну Республіку, окресливши її кордони та задекларувавши широкі демократичні свободи (скасування смертної кари, 8-годинний робочий день). Проте агресія більшовицької Росії та початок першої радянсько-української війни змусили УЦР відкинути ілюзії про федерацію. 22 січня 1918 р. IV Універсалом було проголошено повну незалежність УНР.

Головною проблемою УЦР була слабкість армії та надмірне захоплення соціалістичними ідеями на шкоду державному будівництву. Бій під Крутами став символом жертовності молоді, яка захищала Київ, поки уряд укладав Берестейський мир з Центральними державами. Попри поразку у квітні 1918 р., УЦР заклала легітимну основу держави: герб (Тризуб), гімн, прапор та грошову одиницю (гривню).

2. Українська Держава гетьмана Павла Скоропадського

29 квітня 1918 р. внаслідок державного перевороту за підтримки німецько-австрійських військ до влади прийшов Павло Скоропадський. Республіку було змінено на монархічну форму правління – Гетьманат. Скоропадський спирався на заможні верстви (землевласників, промисловців) та професійну бюрократію. Його доба характеризувалася відносною економічною стабільністю, відновленням права приватної власності та зміцненням валюти.

Найбільші успіхи Гетьманату були в культурно-освітній сфері. Саме тоді було засновано Українську академію наук, Національну бібліотеку, українські

університети в Києві та Кам’янці-Подільському, державний архів та театр. Скоропадський створив дієздатний державний апарат, розбудував дипломатичну службу (Україну визнали близько 30 держав) та розпочав формування регулярної армії з кадровим офіцерським складом.

Проте соціальна політика гетьмана (повернення землі поміщикам) викликала масові селянські повстання. Орієнтація на Німеччину, яка зазнала поразки у Першій світовій війні, та спроба піти на федерацію з «небільшовицькою Росією» (Грамота про федерацію) позбавили його підтримки національно-демократичних сил. У грудні 1918 р. внаслідок антигетьманського повстання до влади прийшла Директорія.

3. Західноукраїнська Народна Республіка та Акт Злуки

Розпад Австро-Угорщини у листопаді 1918 р. дозволив українцям Галичини взяти владу у свої руки («Листопадовий чин»). Було проголошено ЗУНР на чолі з Євгеном Петрушевичем. На відміну від Наддніпрянщини, у Галичині вдалося швидко створити дисципліновану армію (УГА) та ефективну адміністрацію. Проте новостворена держава одразу опинилася у стані війни з Польщею, яка також претендувала на ці землі.

22 січня 1919 р. в Києві на Софійському майдані відбулася історична подія – Акт Злуки УНР та ЗУНР. Це було юридичне об'єднання двох частин України в єдину соборну державу. Хоча через воєнні обставини реального адміністративного злиття не відбулося (ЗУНР зберігала автономію як ЗО УНР), цей акт мав колосальне значення для майбутнього, продемонструвавши всьому світові єдність українського народу.

Доля ЗУНР була трагічною: під тиском переважаючих польських сил, підтриманих Антантою, УГА була змушена перейти річку Збруч на допомогу Директорії. Незважаючи на короткий час існування, ЗУНР стала прикладом високої правової культури та державної організованості, що суттєво відрізняло її від хаосу громадянської війни на Сході.

4. Директорія УНР та причини поразки

Директорія (на чолі з В. Винниченком, а згодом – С. Петлюрою) намагалася відновити республіканський лад. Це був період «війни на колесах», коли уряд УНР постійно змінював резиденцію під ударами «червоних» більшовиків, «білих» російських монархістів та польських військ. Ситуацію ускладнював отаманський рух: місцеві лідери (як Махно чи Зелений) часто діяли автономно, не підкоряючись центру.

Симон Петлюра став символом збройного опору. У 1920 р. він пішов на відчайдушний крок – союз із Польщею (Варшавський договір), визнавши польськими Галичину та Волинь в обмін на спільний похід на Київ. Хоча Київ було на короткий час звільнено, більшовицький контрнаступ призвів до остаточної втрати території України. Ризький мир 1921 р. між Польщею та Радянською Росією остаточно розділив українські землі.

Основними причинами поразки були: внутрішні чвари в українському керівництві, брак навчених кадрів, недооцінка більшовицької пропаганди та несприятлива міжнародна ситуація (Антанта підтримувала ідею «єдиної і неподільної Росії» або сильну Польщу). Проте за ці чотири роки нація відчула смак свободи, створила власні державні інституції та сформувала покоління борців, які продовжували справу незалежності в підпіллі та еміграції.

Лекція №8: Україна в міжвоєнний період та Друга світова війна

Мета: сформувати у студентів системні знання про складні процеси перебування українських земель у складі СРСР та іноземних держав (Польщі, Румунії, Чехословаччини) у міжвоєнний період. Мета полягає у висвітленні сутності радянського тоталітаризму через призму політики українізації, індустріалізації, колективізації та Голодомору 1932–1933 рр. як геноциду українського народу. Важливо проаналізувати роль України у Другій світовій війні, розкрити трагедію Голокосту, діяльність українського визвольного руху (ОУН-УПА) та внесок українців у перемогу над нацизмом.

Завдання:

- **теоретичні:** вивчити механізми впровадження політики «коренізації» та причини її згортання; проаналізувати наслідки сталінського терору та «Розстріляного відродження»; з'ясувати міжнародні передумови Другої світової війни (пакт Молотова-Ріббентропа).
- **практичні:** опанувати навички порівняння окупаційних режимів на території України; навчитися аналізувати стратегічне значення українських фронтів у 1941–1945 рр.
- **виховні:** виховувати повагу до пам'яті жертв Голодомору та загиблих у Другій світовій війні; формувати непримиренність до будь-яких проявів тоталітаризму та ксенофобії.

План лекції:

1. Радянська Україна у 1920-х – 1930-х рр.: від українізації до Голодомору та масових репресій.
2. Західноукраїнські землі у міжвоєнний період: політика «пацифікації», осадництво та виникнення ОУН.
3. Україна на початку Другої світової війни: приєднання західних земель та нацистська окупація («новий порядок»).
4. Рух Опору (радянський та національно-визвольний). Внесок України в розгром нацистської Німеччини.

Список використаної літератури:

1. Applebaum A. Red Famine: Stalin's War on Ukraine. New York : Doubleday, 2017. 496 p.
2. Berkhoff K. C. Harvest of Despair: Life and Death in Ukraine Under Nazi Rule. Cambridge, Mass. : Harvard University Press, 2004. 480 p.
3. Lower W. Nazi Empire-Building and the Holocaust in Ukraine. Chapel Hill : The University of North Carolina Press, 2005. 307 p.
4. Касьянов Г. В. Українська інтелігенція 1920-х – 30-х років: соціальний портрет та історична доля. К. : Либідь, 1992. 272 с.
5. Коваль М. В. Україна в Другій світовій і Великій Вітчизняній війнах (1939–1945 рр.). К. : Альтернативи, 1999. 336 с.
6. Конквест Р. Жнива скорботи: радянська колективізація і Голодомор; пер. з англ. К. : Либідь, 1993. 384 с.
7. Лавріненко Ю. Розстріляне відродження: Антологія 1917–1933. К. : Смолоскип, 2004. 944 с.
8. Патриляк І. К. «Перемога або смерть»: український визвольний рух у 1939–1960-х рр. К. : К.І.С., 2012. 447 с.

9. Снайдер Т. Криваві землі: Європа між Гітлером і Сталіним; пер. з англ. К. : Грані-Т, 2011. 464 с.
10. Шаповал Ю. І. Україна 20-х – 50-х років: сторінки ненаписаної історії. К. : Наукова думка, 1993. 192 с.

Посилання на вебресурси:

- Національний музей Голодомору-геноциду
- Електронний архів українського визвольного руху
- The Second World War in Ukraine (History Online)

1. Радянська Україна у 1920 – 1930-х рр.

1920-ті роки в УСРР розпочалися з політики «українізації» (коренізації), яка мала на меті зміцнити радянську владу через використання місцевої мови та культури. Це призвело до небаченого культурного піднесення, появи літературних об'єднань (ВАПЛІТЕ), розвитку театру (Лесь Курбас) та науки. Проте вже наприкінці десятиліття Й. Сталін розпочав згортання цього курсу, перейшовши до репресій проти національної інтелігенції, що отримало назву «Розстріляне відродження».

На зміну культурним експериментам прийшов форсований економічний наступ. Індустріалізація потребувала величезних ресурсів, які викачувалися з села через суцільну колективізацію. Опір українських селян тоталітарній системі став причиною Голодомору 1932–1933 рр. Шляхом вилучення всього продовольства, запровадження «чорних дошок» та ізоляції сіл режим свідомо знищив мільйони українців, щоб зламати соціальну базу національного руху.

Паралельно з терором голодом розгорталися масові репресії 1937–1938 рр. (Великий терор). Було знищено тисячі діячів культури, військових та господарників. Радянська Україна перетворилася на край страху, де національна ідентичність жорстко пригнічувалася, а будь-який прояв самостійності карався Соловками чи Сандармохом. Це десятиліття назавжди змінило демографічний та морально-психологічний ландшафт країни.

2. Західноукраїнські землі у міжвоєнний період

Українці в Польщі, Румунії та Чехословаччині перебували в різних умовах, але скрізь відчували тиск асиміляції. У Польщі українців намагалися перетворити на «громадян другого сорту» через політику «осадництва» (надання земель польським ветеранам) та «пацифікації» (силового приборкання українських сіл у 1930 р.). У відповідь на це виникла Організація українських націоналістів (ОУН), яка обрала шлях радикальної боротьби за незалежність.

Закарпаття у складі Чехословаччини мало найбільш ліберальний режим, що дозволило розвивати освіту та культуру. Кульмінацією стало проголошення Карпатської України у березні 1939 р. на чолі з Августином Волошиним. Хоча ця держава проіснувала лічені дні і була розгромлена угорськими військами за згодою Гітлера, вона продемонструвала волю українців до соборності та самостійності.

На Буковині румунська влада проводила жорстку румунізацію, закриваючи українські школи та церкви. Незважаючи на кордони, між Заходом і Сходом України зберігався інтелектуальний зв'язок: західноукраїнські митці уважно стежили за процесами в радянській Україні, поки не усвідомили жах сталінського терору. Це розчарування сприяло радикалізації націоналістичного руху та формуванню ідеології інтегрального націоналізму.

3. Україна на початку Другої світової війни

Війна для України почалася не в червні 1941 р., а у вересні 1939 р., коли після пакту Молотова-Ріббентропа СРСР та Німеччина розділили Польщу. Західна Україна була приєднана до УРСР під гаслом «возз'єднання». Перші кроки радянської влади (націоналізація, українізація освіти) були сприйняті позитивно, але вже невдовзі почалися масові депортації до Сибіру та репресії проти «класових ворогів», що змило ілюзії про «визволителів».

Напад Німеччини у 1941 році став катастрофою для Червоної армії на території України. Грандіозні «котли» під Києвом та Уманню призвели до окупації всієї країни. Гітлерівський «новий порядок» передбачав розчленування України (Рейхскомісаріат «Україна», Дистрикт «Галичина», Трансністрія) та перетворення її на сировинний придаток. Почалася епоха Голокосту — масового винищення єврейського населення (Бабин Яр у Києві став символом цієї трагедії).

Мільйони українців були вивезені до Німеччини як «остарбайтери». Окупанти не збиралися відновлювати українську державу, що стало зрозуміло після арешту лідерів ОУН(б), які проголосили Акт відновлення Української Держави 30 червня 1941 р. у Львові. Це штовхнуло націоналістичне підпілля на шлях двофронтової боротьби – одночасно проти коричневого та червоного тоталітаризмів.

4. Рух Опору та внесок у Перемогу

Боротьба в Україні велася у двох площинах. Радянський партизанський рух (Ковпак, Федоров) підпорядковувався Москві та мав на меті дезорганізацію німецького тилу для допомоги регулярній армії. Національно-визвольний рух у формі Української повстанської армії (УПА), створеної у 1942 р., боровся за створення незалежної соборної держави, захищаючи населення як від нацистського терору, так і від радянських каральних загонів.

Внесок України у розгром нацизму є колосальним. Понад 6 мільйонів українців воювали в лавах Червоної армії, тисячі – у складі збройних сил США, Канади, Великої Британії та Польщі. Чотири Українські фронти звільняли Європу. За роки війни Україна втратила близько 8–10 мільйонів людей (кожен четвертий мешканець), а матеріальні збитки були найбільшими серед усіх окупованих країн.

Визнанням внеску України в перемогу стало її включення до складу країн-засновниць ООН у 1945 р. Хоча це було зроблено Й. Сталіним для отримання додаткового голосу в міжнародній політиці, сам статус України як суб'єкта міжнародного права став важливим прецедентом. Попри завершення війни, на західноукраїнських землях ще тривалий час (до середини 1950-х) продовжувалася партизанська боротьба УПА проти радянської окупації.

Лекція №9: Повоєнний період та здобуття незалежності України

Мета: сформувати у студентів розуміння логіки історичних процесів у другій половині XX століття, що призвели до розпаду СРСР та постання незалежної України. Мета полягає в аналізі суперечливого характеру повоєнної відбудови, висвітленні специфіки періодів «відлиги» та «застою», а також у розкритті ролі дисидентського руху як моральної та політичної опозиції режиму. Важливо продемонструвати об'єктивні та суб'єктивні чинники кризи

радянського ладу під час «перебудови» та обґрунтувати легітимність проголошення незалежності через волевиявлення народу на референдумі.

Завдання:

- **теоретичні:** вивчити особливості останнього сталінського десятиліття (голод 1946–1947 рр., «ждановщина»); проаналізувати реформи М. Хрущова та процеси десталінізації; з'ясувати причини системної кризи 1980 рр.
- **практичні:** опанувати навички аналізу програмних документів дисидентів (УРСС, Гельсінська спілка); навчитися реконструювати події 1990–1991 рр. (Декларація про суверенітет, Революція на граніті, Акт проголошення незалежності).
- **виховні:** сприяти вихованню поваги до борців за права людини (В. Стус, В. Чорновіл, Л. Лук'яненко); формувати усвідомлення особистої відповідальності за збереження державної незалежності.

План лекції

1. Україна в перше повоєнне десятиліття: відбудова, голод 1946–1947 рр. та боротьба з націоналізмом.
2. Період «відлиги» та «застою»: від десталінізації до системної кризи радянського ладу.
3. Дисидентський рух та правозахисна діяльність в Україні (1960–1980 рр.).
4. Перебудова, національне піднесення та проголошення незалежності України у 1991 р

Список використаної літератури:

1. Бойко О.Д. Історія України. Посібник. – 2-гевид., доп. – К.: Вид. центр "Академія", 2002. – 656 с. (С.566–647).– Сер. Альмаматер.
2. Денисенко Г. Проблеми збереження пам`яток історії та культури в незалежній Україні. - Незалежність України. - 1997.
3. Дещинський Л.Є., Панюк А.В. Міжнародні відносини України: історія і сучасність. – Львів, 2002. – Т. 1. Культурне відродження в Україні. - К., 1993.
4. Кульчицький С.В. Утвердження незалежної України: перше десятиліття // Український історичний журнал. – 2001. – № 2–4.–
5. Курс лекцій з історії України та її державності / За ред. Л.Є. Дещинського. – Львів, 1999. – С. 313–335.
6. Лановик Б.Д., Лазарович М.В. Історія України: Навч. посібник. – Національна культура в сучасній Україні. - К., 1995

Вебресурси:

- Архів дисидентського руху в Україні
- Музей шістдесятництва

1. Україна в перше повоєнне десятиліття

Повоєнна відбудова в Україні відбувалася в умовах жорсткого сталінського режиму. Попри статус країни-засновниці ООН та формальне розширення території (Закарпаття, Крим у 1954 р.), Україна залишалася об'єктом нещадної експлуатації. Ресурси спрямовувалися на відновлення важкої промисловості («Запоріжсталь», шахти Донбасу) за рахунок села. Наслідком став

черговий масовий голод 1946–1947 рр., спровокований не лише посухою, а й надмірними хлібозаготівлями.

В ідеологічній сфері розпочалася кампанія боротьби з «українським буржуазним націоналізмом» та «космополітизмом» (ждановщина). Були піддані нищівній критиці видатні митці, зокрема М. Рильський та В. Сосюра за вірш «Любіть Україну!». На західноукраїнських землях тривала збройна боротьба УПА проти радянської окупації, на яку режим відповів масовими депортаціями (операція «Захід», 1947 р.) та вбивством Романа Шухевича у 1950 р.

Цей період був часом остаточного закріплення радянського ладу на всій території України. Було ліквідовано УГКЦ (Львівський собор 1946 р.), проведено насильницьку колективізацію в західних областях та уніфіковано систему освіти. Проте саме в цей час, під тиском репресій, гартувалася ідея ненасильницького опору, яка згодом переросла у дисидентство після смерті Сталіна у 1953 р.

2. Період «відлиги» та «застою»

Прихід до влади М. Хрущова приніс «відлигу» – часткову десталінізацію, реабілітацію жертв репресій та послаблення цензури. В Україні це породило феномен шістдесятництва: з’явилася плеяда молодих поетів, художників та режисерів (Л. Костенко, В. Симоненко, С. Параджанов), які намагалися наповнити українську культуру новим змістом. Економічно Україна стала «вітриною» соціалізму з розвиненим авіабудуванням, ракетобудуванням (Південмаш) та потужним сільським господарством.

Зміщення Хрущова у 1964 р. і прихід Л. Брежнєва ознаменували початок «застою». Поступово згорталися демократичні починання, розпочалася нова хвиля русифікації («теорія злиття націй») та неосталінізму. Економіка почала втрачати темпи розвитку, стаючи залежною від експорту енергоносіїв. В Україні цей період пов’язаний з діяльністю В. Щербицького, який забезпечував стабільність режиму через жорстке придушення національних проявів та вірність Москві.

Незважаючи на стагнацію, у 1970 рр. Україна залишалася ключовим промисловим та аграрним регіоном СРСР. Проте прихована криза наростала: дефіцит товарів, технологічне відставання від Заходу та екологічне навантаження готували ґрунт для майбутніх потрясінь. Кастрофа на Чорнобильській АЕС у 1986 р. стала символічним завершенням епохи застою, оголивши всю небезпеку та неефективність тоталітарної системи.

3. Дисидентський рух та правозахисна діяльність

Дисидентство стало унікальною формою інтелектуального спротиву тоталітаризму. Воно еволюціонувало від підпільних гуртків (УРСС Левка Лук’яненка) до відкритої правозахисної діяльності. Ключовим моментом стала публікація праці Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?» (1965 р.), яка викрила справжню суть національної політики СРСР. Дисиденти вимагали не повалення ладу, а дотримання радянської Конституції та міжнародних норм.

У 1976 р. була створена Українська Гельсінська група (УГГ), яка поставила питання прав людини в Україні на міжнародний рівень. Реакція КДБ була жорсткою: арешти, заслання. Смерть Василя Стуса у таборі в 1985 р. стала трагічним символом незламності українського духу. Дисиденти створили

паралельну культуру – «самвидав», через який поширювалися заборонені твори та правдива інформація про життя в країні.

Цей рух відіграв вирішальну роль у підготовці незалежності. Дисиденти сформулювали політичні вимоги, які пізніше стали програмою масових рухів 1980 р. Вони зруйнували монополію КПРС на істину та виховали покоління, готове до демократичних змін. Саме колишні політв'язні стали лідерами перших незалежних організацій та партій у часи перебудови.

4. Перебудова та здобуття Незалежності

Політика «перебудови» та «гласності» М. Горбачова, розпочата у 1985 р., дала поштовх масовому національному піднесенню. Чорнобильська катастрофа радикалізувала суспільство, змусивши людей вимагати правди про екологію та політику. У 1989 р. було створено Народний Рух України, який об'єднав мільйони людей навколо ідеї суверенітету. «Ланцюг єднання» 21 січня 1990 р. продемонстрував соборність українських земель від Києва до Львова.

16 липня 1990 р. Верховна Рада УРСР прийняла Декларацію про державний суверенітет. Студентська «Революція на граніті» у жовтні того ж року змусила владу піти на поступки та відмовитися від підписання нового союзного договору. Спроба серпневого путчу ГКЧП у Москві в 1991 р. стала останнім поштовхом: 24 серпня 1991 р. було ухвалено Акт проголошення незалежності України.

Остаточну крапку поставив Всеукраїнський референдум 1 грудня 1991 р., де понад 90% громадян підтримали незалежність. Це було не просто політичне рішення, а акт історичної справедливості. Україна вийшла зі складу СРСР мирним шляхом, отримавши визнання світової спільноти та розпочавши складний шлях будівництва власної демократичної держави у новій геополітичній реальності.

Лекція №10: Сучасна культура України: література, мистецтво, освіта, наука та цифрові практики

Мета: сформувати у студентів системне уявлення про динаміку розвитку української культури в умовах державної незалежності та глобалізації. Мета полягає у вивченні процесу звільнення культури від ідеологічного тиску, аналізі основних художніх течій та напрямів сучасної літератури, музики й образотворчого мистецтва. Особливу увагу приділено впливу цифрових технологій на культурні практики та трансформації національної ідентичності в контексті сучасних викликів (Революція Гідності, повномасштабна війна). Важливо виховати здатність критично оцінювати сучасний культурний продукт та розуміти роль креативних індустрій у розвитку держави.

Завдання:

- **теоретичні:** визначити основні етапи розвитку культури періоду Незалежності; проаналізувати феномен постмодернізму в українській літературі; розглянути стан сучасної української науки та реформування системи освіти (НУШ, Болонський процес).
- **практичні:** опанувати навички аналізу сучасних медіапрактик та цифрового мистецтва; навчитися розрізняти концепції масової та елітарної культури на конкретних прикладах.

- **виховні:** сприяти формуванню почуття гордості за сучасні досягнення українців у світі; виховувати інформаційну гігієну та медіаграмотність як необхідні компетентності сучасної людини.

План лекції:

1. Становлення сучасної літератури та мистецтва: від «Бу-Ба-Бу» до світового визнання.
2. Розвиток освіти та науки в незалежній Україні: виклики, реформи та інтеграція в європейський простір.
3. Цифрові практики в культурі: медіамистецтво, віртуальні музеї та соціальні мережі як простір націєтворення.
4. Культура супротиву та солідарності в умовах збройної агресії проти України.

Список використаної літератури:

1. Забужко О. С. Хроніки від Фортінбраса. К. : Факт, 1999. 368 с.
2. Жадан С. В. Ворошиловград. Харків : Фоліо, 2010. 320 с.
3. Гнатюк О. Л. Прощання з імперією. Українські дискусії про ідентичність. К. : Критика, 2005. 240 с.
4. Гундорова Т. Післячорнобильська бібліотека: Український літературний постмодерн. К. : Критика, 2005. 263 с.
5. Сучасна українська культура: навчальний посібник / за ред. В. А. Мацука. К. : Академвидав, 2010. 392 с.
6. Український інститут: звіт про стан культурної дипломатії, 2020–2024. К. : Український інститут, 2024. 120 с.
7. Андрухович Ю. І. Моя Європа: дві есеї та одна розмова. Львів : Видавництво Старого Лева, 2001. 96 с.
8. Wilson A. The Ukrainians: Unexpected Nation. 4th ed. New Haven : Yale University Press, 2015. 400 p.
9. Pavlyshyn M. Canon and Community: Essays on Modern Ukrainian Literature. Brighton, MA : Academic Studies Press, 2019. 250 p.
10. Onyshkevych L., Rewakowicz M. (Eds.). Contemporary Ukraine on the Cultural Map of Europe. Armonk, N.Y. : M.E. Sharpe, 2009. 480 p.

Посилання на вебресурси:

- Український інститут (UI)
- Український культурний фонд (УКФ)
- Ukraïner (Цифрове краєзнавство)
- Diia.gov.ua (Digital Transformation)

1. Становлення сучасної літератури та мистецтва

Кінець 1980 та початок 1990 рр. ознаменувалися «вибухом» свободи. Відмова від соцреалізму призвела до появи літературних угруповань, найвідомішим з яких став «Бу-Ба-Бу» (Ю. Андрухович, В. Неборак, О. Ірванець). Українська література стала іронічною, карнавальною та постмодерною. Твори Оксани Забужко, Сергія Жадана та Марії Матіос вивели українське слово на світову арену, піднімаючи теми травматичного минулого, жіночої ідентичності та пошуку свого місця у глобальному світі.

В образотворчому мистецтві виникла "Нова хвиля" (О. Ройтбурд, А. Савадов), яка експериментувала з відео-артом, інсталяціями та радикальними перформансами. Українське кіно пройшло шлях від глибокої кризи 90-х до справжнього ренесансу («Плем'я» М. Слабошпицького, «Атлантида» В. Васяновича, «Памфір» Д. Сухолиткого-Собчука). Культура стала багатоголосою, позбулася провінційності та почала активно рефлексувати над проблемами сучасної людини.

Сучасна музика продемонструвала унікальний синтез фольклору та електроніки (ONUKA, Go_A, DakhaBrakha), що дозволило Україні стати помітним гравцем на світових фестивальних майданчиках. Сучасне мистецтво України сьогодні – це не лише про форму, а й про сенси: воно бореться з постколоніальними стереотипами та утверджує Україну як частину європейського культурного коду.

2. Розвиток освіти та науки

Освіта незалежної України пройшла через серію масштабних реформ. Впровадження зовнішнього незалежного оцінювання (ЗНО) стало ключовим інструментом боротьби з корупцією та забезпеченням рівного доступу до вищої освіти. Приєднання до Болонського процесу дозволило уніфікувати дипломи з європейськими стандартами. Концепція «Нової української школи» (НУШ) змістила акцент з механічного запам'ятовування знань на розвиток м'яких навичок (*soft skills*) та критичного мислення.

Українська наука, попри хронічне недофінансування, зберігає світове лідерство у окремих галузях: матеріалознавстві (інститут Патона), аерокосмічних технологіях та айти-секторі. Українські розробники створюють продукти, якими користується весь світ (Grammarly, MacPaw). Останніми роками спостерігається тенденція до комерціалізації наукових розробок та створення стартап-екосистем при університетах, що зближує науку з реальним бізнесом.

Важливим напрямом є діджиталізація освіти. Платформи для дистанційного навчання стали життєво необхідними під час пандемії та повномасштабної війни. Попри виклики, українська освіта та наука інтегруються у світовий науковий простір через міжнародні грантові програми (Horizon Europe, Erasmus+), що сприяє мобільності молодих вчених та студентів.

3. Цифрові практики в культурі

Цифровізація кардинально змінила способи споживання та створення культури. Україна стала одним із лідерів у впровадженні цифрових державних сервісів (застосунок «Дія»), що вплинуло і на культурний сектор. Виникли віртуальні тури музеями, оцифровані архіви (проєкт «Україніка»), що зробило культурну спадщину доступною для кожного в будь-якій точці світу.

Соціальні мережі (Instagram, TikTok, YouTube) перетворилися на інструмент культурної дипломатії та формування громадської думки. Феномен «цифрових кураторів» та блогерів, що популяризують історію та мову, сприяв швидкій українізації інтернет-простору. Медіамистецтво та криптоарт (NFT) стали новими нішами, де українські митці активно експериментують, залучаючи ШІ для переосмислення традиційних образів.

Цифрові практики також стали потужним інструментом збереження культури під час війни. Проєкти з 3D-сканування архітектурних пам'яток, що знаходяться під загрозою знищення, дозволяють створити їх точні цифрові копії.

Таким чином, технології в сучасній Україні виконують не лише розважальну чи комунікаційну роль, а й стають засобом виживання та консервації національної пам'яті.

4. Культура супротиву та солідарності

З 2014 р., а особливо після 2022 р. українська культура перебуває у фазі «мобілізації». Мистецтво стало формою опору, терапії та документування злочинів війни. З’явилася потужна волонтерська культура, де митці через благодійні аукціони, концерти та виставки збирають кошти на підтримку ЗСУ. Культурні діячі сьогодні часто поєднують творчість із службою на фронті.

Центральною темою літератури та мистецтва стала війна: її травми, героїзм та повсякденність. Виникли нові жанри – «поезія з окопів», документальний театр, стріт-арт (графіті на руїнах). Культура солідарності виявляється у підтримці внутрішньо переміщених осіб, створенні хабів для митців-переселенців та активній співпраці з іноземними культурними інституціями для розповіді правди про Україну.

Цей період є часом остаточного розриву з імперськими та радянськими наративами (деколонізація). Перейменування вулиць, знесення пам'ятників діячам російської культури – це не просто символічні жести, а частина процесу самоусвідомлення. Сучасна українська культура – це культура життєствердності, яка в умовах руйнування продовжує створювати нові сенси, об’єднуючи націю навколо спільних цінностей свободи та гідності.